

Kelet-Közép-Európa legújabb felzárkózási kísérlete: harminc évvel a rendszerváltások után

Medgyesi Márton–Tóth István György

(In.: Társadalmi Riport 2020, szerk.: Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Tóth István György, Budapest)

1. Bevezetés¹

Ebben a fejezetben áttekintjük, hogyan alakult a kelet-közép-európai országok (továbbiakban KKE-i országok) felzárkózása az Európai Unió magországhoz (EU15-országok) képest, és miképp változtak az egyenlőtlenségi mutatók a kelet-közép-európai térség gazdaságaiban a piacgazdasági átmenet óta eltelt időszakban. A térséghez számítottuk a három balti államot (Észtország, Lettország, Litvánia), a visegrádi négyeket (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia), valamint Bulgáriát, Romániát és Szlovéniát.² A kutatásunk során az 1990-es évek eleje és a legfrissebb elérhető év közötti időszak adatait használtuk fel. Célunk választ találni az alábbi kérdésekre:

- Milyenek a gazdasági felzárkózás és a jövedelmi egyenlőtlenségek mintázatai a gazdasági és politikai rendszerváltáson átesett kelet-közép-európai országokban?
- Milyen fejlődési hasonlóságok és eltérések azonosíthatóak? Homogénnek tekinthető-e ez az országcsoport a vizsgált időszak bármelyik időpillanatában?
- Miben hasonlítanak, illetve térnek el a vizsgált országok társadalmi változásainak mozgatórugói?

¹ Ez az elemzés egy hosszabb, megjelenés alatt álló áttekintés (*Medgyesi–Tóth*, megjelenőben) rövidített, átdolgozott és helyenként frissített változata. A szerzők ezúton köszönik meg *Georg Fischer*, *Robert Strauss*, *Michal Brzezinski*, *Iryna Kyzyma*, *Laki Mihály*, *Mihályi Péter*, *Wiemer Salverda*, *Krzysztof Zagórski* és *Jiri Vecerník* segítő kommentárjait, valamint *Kalotai Bálint Dániel* gondos fordítását.

² Igazán érdekes és különleges lenne, ha a vizsgált térségbe a volt Német Demokratikus Köztársaság is beletartozna, de erre jelen kutatásuk nem tér ki. Szintén kimaradt ebből az elemzésből Horvátország.

A tanulmányunkban bemutatott országok történelmi és társadalmi fejlődésének közös eleme a szocialista múlt,³ annak lezárása óta pedig a nyugat-európai intézményi berendezkedéshez két vagy három lépcsőben történő adaptációs folyamat, valamint két gazdasági válság átélése.

Az első közösen megélt intézményi változás a tervgazdaságról a piacgazdaságra, valamint az egypártrendszerrel a liberális demokráciára való átállás volt. Ezek az országok 1990 körül a kommunizmust hátrahagyva tértek át a demokratikus államberendezkedésre és a piacgazdaságra. *Kornai* (2006) szerint a térség államai a világtörténelemben egyedülálló módon, békésen és egyben felettébb gyorsan (10-15 év alatt) alakították át politikai és gazdasági berendezkedésüket és alkalmazkodtak a nyugati mintához.

A második lépcsőt az Európai Unióhoz való csatlakozás során lezajlott intézményi adaptációs folyamat adja. A visegrádi országok (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország), Szlovénia és a három balti állam (Észtország, Lettország, Litvánia) 2004-ben csatlakozott az EU-hoz, míg Bulgária és Románia 2007-ben lett tagállam. A folyamat során az újonnan csatlakozott országokban megtörtént a jogharmonizáció az uniós jogrendszerrel, ami államonként és jogterületenként megegyező, de mértékében eltérő módon ment végbe. A tíz új EU-tagállamból öt kisebb állam (Észtország, Lettország, Litvánia, Szlovákia, Szlovénia) az eurozónához is csatlakozott, ami nagy lépést jelentett a még teljesebb gazdasági integráció felé.

Az egyes államok átalakulási pályáit, a jövedelem növekedésének mértékét és az egyenlőtlenségek alakulását jelentős különbségek is formálták. Először is: eltérő történelmi örökség után érkeztek el a felzárkózási/integrációs folyamat kezdetéhez. Csehország és Szlovénia gazdasági fejlettsége a szocialista időköt megelőző korszak hatásának következtében például jóval közelebb állt az EU15-éhez a többi országhoz képest. A KKE-i országok különböztek továbbá gazdasági szerkezetükben, a népesség demográfiai és iskolázottsági mutatóiban, valamint etnikai sokféleségükben is.

Magában a rendszerváltási folyamatban lényegi eltérés volt például az, hogy néhány országban gyorsabban ment végbe az átalakítás, míg mások a fokozatosság mellett döntöttek. Lengyelország, legalábbis kezdetben, a sokterápiát alkalmazó megközelítés mintapéldájának számított, ami az árak hirtelen felszabadításában, valuta vásárlási/kiviteli korlátozások feloldásában, az állami támogatások megvonásában, valamint az azonnali kereskedelmi libe-

³ Amelyre gazdasági értelemben a súlyos készlethiány, a szolgáltatások szörnyű minősége, a sorban állás, a teljes, de nem hatékony foglalkoztatottság, nagyon alacsony mértékű beruházás az emberi tőkébe, és az elavult, a versenyt nélkülöző gazdasági berendezkedés volt jellemző. A „hiánygazdaság” felszámolása sok volt szocialista ország esetében gyorsan ment végbe (bővebben lásd *Kornai* (1995) elemzését Magyarországról).

ralizációban öltött testet.⁴ Szlovéniában, Magyarországon vagy Romániában a változtatásokat fokozatosabban vezették be. Az átalakítási stratégiák azonban eltértek a reformok kiegészítő/helyettesítő jellegében, azok lehetséges visszavonhatóságában és az országban kialakuló politikai, gazdasági körülmények fenntarthatóságában (Marangos, 2005).

Kezdetben, 1990 és 1995 között, a privatizáció lebonyolításának módja is eltérő volt az egyes országokban. Csehországban, Lettországon és Litvániában főleg utalványalapú elosztási rendszeren keresztül zajlott a privatizációs folyamat, Észtországban és Magyarországon az állami tulajdont nagymértékben, külföldi befektetéssel kívülállóknak privatizálták, míg Bulgáriában kisebb szerep jutott a külföldi tőkének. Lengyelországban, Romániában és Szlovéniában a munkavállalói felvásárlás volt az elsődleges magánosítási (privatizációs) eljárás, míg Szlovákiában az ügyvezetői felvásárlás volt a legjelentősebb.⁵ (World Bank, 2000)

A liberális demokrácia és a piacgazdaság intézményrendszere meghonosításának közös útja mellett az országoként alkalmazott gazdaság- és társadalompolitika viszont már jelentősen eltért (Myant–Drahokoupil, 2011; Bohle–Greskovits, 2012; Cerami–Vanhuysse, szerk., 2009). Bohle–Greskovits (2012) négyféle kapitalizmustípust azonosított a KKE-i országokban. Elméletük szerint a neoliberalizmus típusba a balti államok sorolhatók, ahol visszafogott mértékű jóléti állam és viszonylag gyenge munkavállalói érdekképviselet jellemző. A neokorporatista berendezkedés példája Szlovénia, ahol a munkavállalói érdekképviselet sokkal erősebb, a jóléti szolgáltatói rendszer kiterjedtebb és nagyobb mértékű az újraelosztás. A visegrádi országok, a „beágyazott neoliberalizmus” esetei, az előző két típus között találhatók, mivel körükben közepes mértékű a jóléti szolgáltatások szintje és a munkavállalói érdekképviselet befolyásának hatása. A negyedik típusba tartoznak a „rendszer nélküliek” (Románia és Bulgária), ahol az ellentétes irányú célkitűzések nem talál-

⁴ Az ügynevezett *Balcerowicz-terv* (tíz privatizációs, fiskális, monetáris alaptörvény és munkaügyi intézkedés gyors elfogadása és végrehajtása) viszonylag nagy sokkot jelentett, ami után meglehetősen gyorsan helyreállt a GDP-növekedés. Ezt követően a lengyel gazdaságpolitika is eklektikusabbá és az intézkedések bevezetése fokozatosabbá vált.

⁵ Az országokénti tényleges eljárás ennél sokkal változatosabb volt, mintsem azt egy tipológiában érzékeltetni lehetne. Például Lengyelországban is létrehoztak egy (viszonylag rövidéletű) „utalványos privatizációs” programot. Elég sok állami tulajdonú vállalatot összevontak néhány „alapkezelőbe” és ezzel alacsony árázás mellett a lengyelek széles köreinek elérhetővé tették a felvásárlás lehetőségét. A kicsi részesedések miatt a felvásárlás nem volt teljes, ezért csak később a másodlagos piacon kezdődött meg a gyors koncentráció, így kerültek a nagyobb részvénykötegek bankok és szakosodott befektetők kezébe.

nak nyugvópontot, ezért körükben jellemzőbb a társadalmi és politikai bizonytalanság.

Továbbá, ahogy arra a legújabb fejlemények rámutattak egyes KKE-i országok fejlődési pályája eltér az általános európai úttól, amibe többé-kevésbé minden fentebb említett típus beleillik. Elsőként Magyarország lépett le a liberális demokrácia fejlődési útjáról akkor, amikor korlátozni kezdte a politikai fékek és ellensúlyok rendszerét, a média szabadságát, a bíróságok függetlenségét, és amikor az autokratikus változtatások következtében heves vitákba kezdett az EU intézményeivel. Sok tekintetben hasonló változások játszódtak le Lengyelországban is 2015 után. *Kornai János* (2015) ezt nevezi U kanyarnak a magyar társadalmi-gazdasági fejlődésben, amibe beleérti a közigazgatás újra-központosítását, a gazdaság újra-államosítását és a fékek és ellensúlyok rendszerének hanyatlását, amelyeket nem lehet másképp, csak visszalépésként értelmezni a korábbi rendszerváltási eredményekhez képest.

Mint az eddigiekből bizonyára kiderült, számunkra referenciapont a „nyugat” és azt a folyamatot, ami az európai magországokhoz való felzárkózást (közeledést, hasonulást, konvergenciát stb.) jelenti, alapvetően pozitív, elérendő, kívánatos célként kezeljük. Tisztában vagyunk azzal, hogy ezt az álláspontot – különösen a mai Magyarországon – nem minden értelmiségi és nem minden politikai erő vallja. Vannak, akik a „nyugatot” a globális kapitalizmusnak tulajdonított egyenlőtlenségi következményekre hivatkozva, mások pedig az annak tulajdonított környezeti kizsákmányolás feltételezésével utasítják el (vagy kezelik erős tartózkodással), míg létezik az az álláspont is, amelyik a felvilágosodás értékrendszerét (szabadság, egyenlőség, testvériség) veti el tradicionálisabb, tekintélyelvűbb, vagy éppen „keletiesebb” értékek mentén. A mi elemzésünkben a felzárkózás, az anyagi-életszínvonalbeli közeledés (és az itt külön nem elemzett értékalapú hasonulás is) pozitív érték-tartalommal bír – megfelelően annak a hagyománynak, ami a magyar történelemben a mintakövetés és a szembenállás periódusaiban (*Tölgyesi*, 2016) az előbbi törekvéseket jellemezte.

A csak látszólag terminológiai okoskodással hol kelet-közép-európainak, hol közép-kelet-európainak nevezett térség sok tekintetben egymáshoz hasonló nemzeti útjai közös törőrl fakadnak, és nem pusztán formai hasonlatosságok, hanem a régió országainak a keleties zsákutcákból való kievickélés hol sikeres, hol kudarcos folyamatában (*Bibó*, 1945) megnyilvánuló strukturális hasonlatosságok, a határok és lehetőségek folyamatos keresése révén is összekötődnek. *Szűcs Jenő* megfogalmazásával „a geográfiai Kelet-Európa nyugati pereméről a strukturális értelemben vett Nyugat-Európa keleti peremévé” átfordulás (*Szűcs*, 1981, 333. o.; lásd még *Bibó*, 1946), és – tegyük hozzá: visszafordulások – váltakozásában a régió rendszerváltások utáni

története egy nagyon markáns, elemzésre érdemes új periódus. A „felzárkózás” és leszakadás sajátos történeti korszakokat is jellemző váltakozásának illusztrálására érdemes visszautalni arra, hogy a „hosszú 19. század első fele inkább leszakadásként értelmezhető (lásd A. Maddison számításai alapján Berend, 2003), amit a század végének (első világháborúig tartó) konvergencia-periódusa követett. A „rövid” 20. század közepéig ismét volt felemelkedési szakasz, amelyet a második világháborútól a rendszerváltásokig terjedő időszak relatív leszakadása követett. Most lényegében azt vizsgáljuk, hogy mi történt a szovjet hatalom és a szocialista rendszer összeomlását követő időszakban a régió különböző részein.⁶

A következőkben ezen országok gazdasági fejlődését fogjuk összehasonlítani egymással abban a tekintetben, hogy mennyire sikerült felzárkózniuk a fejlett EU15-országokhoz, illetve milyen a jövedelemegyenlőtlenség, a jólét és a társadalmi elégedettség mértéke körükben. A jólét, anyagi biztonság, egészség, szabadság végső céljainak elérése – úgy véljük – függ az intézményi megoldásoktól, és fordítva: az intézményi-társadalomszervezési technikák végső tesztje az, hogy anyagi biztonságban, egészségben és szabadságban mérve milyen minőségű életet biztosít az állampolgárainak – nem általában és aggregáltan, hanem külön-külön is. Utóbbit azzal mérhetjük, hogy az esélyek eloszlása mennyire egyenletes, vagyis: mekkorák az egyenlőtlenségek és mekkora a jólétből kimaradók (állampolgárok, régiók, nemzetek) aránya mindebben a folyamatban.

2. Gazdasági fejlődés és jövedelmi felzárkózás az EU15-országokhoz

Ahogy a bevezetőben jeleztük, a felzárkózási folyamatot végső soron egy tágabb történeti perspektívában kell értelmezni. Ebben a rendszerváltások óta eltelt idő már számottevő, értelmesen hosszú időszak. Látni kell ugyanakkor azt, hogy a teljes régióra kiterjedő, igazán hosszú távú fejlettségi összehasonlítások nem állnak rendelkezésre. A *Maddison Project* adatbázisában⁷ hosszú trendek mindössze Lengyelország esetében állnak rendelkezésre. Magyarországra egy-egy adatpont van a 19. században, majd az 1920-as évektől viszonylag több. A teljes régióra vonatkozóan azonban a 20. századi számos

⁶ Elemzésünk a régióra fókuszál és ezen belül Magyarországra. Egyes referenciaországokkal (Ausztria, Portugália, Lengyelország és Románia) való összehasonlításban mutatja be Magyarország felzárkózási trendjeit *Kolosi és Szivós* (2018).

⁷ <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/>

országhatár-változás, valamint a szovjet megszállás idején keletkezett statisztikai torzítások miatt szisztematikus áttekintést nem lehet készíteni.⁸

Természetesen a felzárkózással kapcsolatos eredményeket a választott időtáv és viszonyítási pont is meghatározza. Az időtáv kérdésében mi az 1990-es évek elejéhez viszonyítva értékeljük az országok teljesítményét és az EU 2004-es bővítése előtti 15 tagországhoz viszonyítunk, mert ehhez állnak rendelkezésre összehasonlítható adatok. Néhány tanulmány kísérletet tett a hosszabb időtávú vizsgálat módszertani nehézségeinek áthidalására és az átmenet előtti gazdasági fejlődés szintjéhez hasonlítanak. *Darvas* (2015) szerint 1989 és 2014 között csak a balti államok, Lengyelország és Szlovákia közeledett az Unió tíz fejlett tagállamának⁹ egy főre jutó átlagos GDP-jének mértékéhez, a többi öt KKE-i országra (köztük hazánkra) ez a megállapítás nem igaz. Hasonló eredményre jutottak *Blanchet és szerzőtársai* (2019) is, akik szerint 1980 és 2015 között csak Bulgária, Észtország, Litvánia, Lengyelország és Szlovákia nemzeti összjövedelme közeledett az uniós átlaghoz, a többi régiós országé nem.

2.1. A gazdasági felzárkózás trendjei a rendszerváltozások után

Az 1993¹⁰ és 2018 között eltelt negyedévszázados periódusban minden kelet-közép-európai országnak sikerült közelebb kerülnie az EU15-országok átlagos egy főre jutó GDP-jének szintjéhez. A piacgazdasági átmenet okozta gazdasági hanyatlást követően felzárkózás volt tapasztalható, amit a nemzetközi pénzügyi válság és annak következményei lassítottak ugyan, de ezt követően a felzárkózás folytatódott (lásd *1. ábra*). A felzárkózás üteme ugyanakkor nem volt egységes a vizsgált időszakban. A teljes időszakot tekintve Csehországban és Szlovéniában kisebb mértékű növekedés figyelhető meg az egy főre jutó relatív GDP-t tekintve (19–22 százalékpontos növekedés 1993 és 2018 között), aminek az lehet a magyarázata, hogy ezek az országok már a vizsgált időszak kezdetén közelebb álltak az EU15-országok

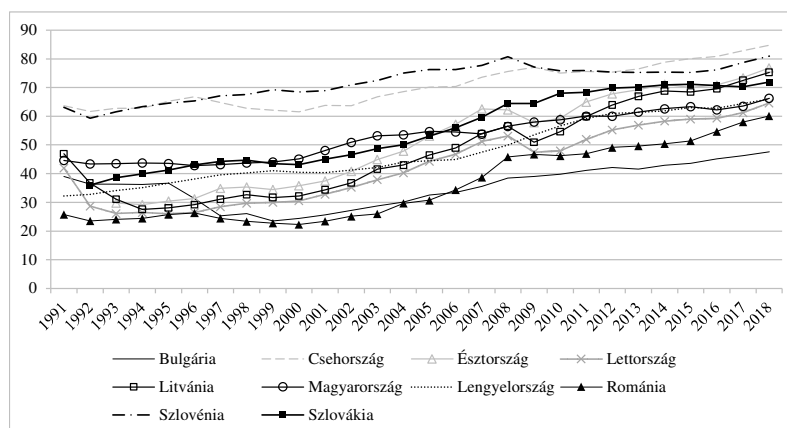
⁸ Az egyes országok fejlettségének páronkénti összehasonlítása ugyanakkor informatív. Magyarországot Ausztriával összevetve például azt találjuk, hogy az egy foglalkoztatottra jutó GDP alapján az osztrák szint mintegy kétharmadán lehetett a magyar adat, ami aztán a szovjet megszállás végéig (1990-re) annak 36 százalékára csökkent, majd onnan emelkedett vissza 1998-ig az osztrák szint 44 százalékára (*Maddison*, 2006, 349. o. E-5. táblázat).

⁹ Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Luxemburg, Hollandia, Svédország és Egyesült Királyság.

¹⁰ Fontos megjegyezni, hogy az általunk (és mindenki más általi is) használt AMECO-adatbázis egy olyan évben indul, amikor a rendszerváltás sokkja miatt az országok elsősorban lokális mélypontra jutottak a gazdasági adataikat illetően.

átlagos GDP-szintjéhez. A felzárkózás viszonylag lassabb volt Bulgáriában (11 pont) és Magyarországon (23 pont) is, míg Romániában, Lengyelországban, Lettországon és Szlovákiában a GDP relatív növekedésének mértéke elérte a 32-39 pontot, Észtországban és Litvániában a felzárkózás üteme pedig még ennél is gyorsabb volt (több mint 40 pontos). A balti államok esetében a 2008-as gazdasági válság megtörte a felzárkózás folyamatát, és pillanatnyi távolodást eredményezett az EU15-országok egy főre jutó átlagos GDP-szintjéhez képest, míg más országokban, mint Lengyelország, Bulgária vagy Románia a felzárkózási folyamat nem torpant meg, hanem tovább folytatódott még a válság éveiben is.

1. ábra. Az egy főre jutó relatív GDP alakulása Kelet-Közép-Európa országaiban, 1991–2018 (százalék, PPS EU15=100)

Megjegyzés: a táblázat vásárlóerő-paritáson hasonlítja össze a GDP-értékeket.

Forrás: AMECO-adatbázis, Európai Bizottság (HVGDPR tábla) (megtékitve: 2020. márc. 30.) https://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm

Egy globalizált világban, ahol jelentős a tőke- és munkaerő áramlás, egy ország állampolgárainak a rendelkezésére álló tényleges jövedelmének a mértékét a GDP mérőszámmal szemben a *bruttó nemzeti jövedelem (GNI)* jobban érzékelteti, mivel ez utóbbi tartalmazza a külföldi munkavállalásból és a tulajdonjövdelemből származó bevételt és a külföldről származó nettó adókat és támogatásokat is. Az 1. táblázatban bemutatjuk a rendelkezésre álló *bruttó nemzeti jövedelem (GNDI)* alakulását, valamint a tényleges egyéni fogyasztás felzárkózását, ami nemcsak a termékekre és szolgáltatásokra fordított háztartási kiadásokat, de az állam, illetve a civil szektoron keresztül

finanszírozott termékeket és szolgáltatásokat (pl.: közegészségügy és oktatás) is tartalmazza.

A tanulmányban szereplő legtöbb KKE-i országban a GNDI-ben mért felzárkózás lassabb, mint az egy főre jutó GDP-ben mért. A legnagyobb eltérés Csehország esetében látható, ahol 2018-ra az egy főre jutó relatív GDP 22 százalékponttal nőtt, míg az egy főre jutó GNDI-ben csak 16 pontos emelkedést mértek. A fogyasztás esetében az 1995–2018-as időszakot tekintve a felzárkózás üteme az országok felénél lassabb volt a GDP-ben mértnél. A legjelentősebb eltérés Magyarország, Észtország és Szlovénia esetében látható. Az országok másik felénél a fogyasztás szerinti EU15-országokhoz való felzárkózás gyorsabb volt a GDP-ben mértnél. A legjelentősebb eltérés Bulgária, Lengyelország és Litvánia esetén látható, ahol a fogyasztási szint növekedése 4-5 ponttal magasabb az egy főre jutó GDP-ben mértnél.

A térség országainak az EU magországaihoz történő tényleges gazdasági felzárkózását vizsgáló ökonometriai kutatások is arra a következtetésre jutottak, hogy a kelet-közép-európai országok közeledtek a fejlettebb EU-országokhoz. Az elemzések során leggyakrabban azt vizsgálták (ún. béta-konvergencia módszerrel), hogy a hosszú távú gazdasági növekedés (pl.: az egy főre jutó vásárlóerő paritáson mért GDP-növekedés), hogyan függ a GDP kezdeti szintjétől, egyéb változók kontrollálása mellett. A kezdeti fejlődési szint szignifikánsan negatív regressziós együtthatója jelzi a (béta-) konvergencia fennállását, vagyis azt, hogy a kevésbé fejlett országok (térségek) növekedési rátája meghaladja a fejlett országokét (térségekét).

A rendszerváltás és az EU-csatlakozás közötti időszakot vizsgáló tanulmányok rámutatnak, hogy az 1990-es évek elején, közvetlenül az átmeneti gazdasági hanyatlás után, a KKE-i országok sikeresen zártak az ollón, és közelebb kerültek az EU15-országok szintjéhez (lásd pl.: *Kočenda és szerzőtársai*, 2006; *Reza-Zahra*, 2007; *Próchniak-Witkowski*, 2013). Ugyanakkor a tanulmányok következtetése eltérő abban a kérdésben, hogy az uniós csatlakozás után gyorsult-e a felzárkózás mértéke. *Próchniak-Witkowski* (2013), illetve *Andersen és szerzőtársai* (2019) nem találtak arra utaló jelet, hogy az uniós tagság szignifikánsan pozitív hatással lenne a gazdasági növekedésre. Ezzel szemben *Böwer-Turrini* (2010), illetve *Campos és szerzőtársai* (2014) azt állapították meg, hogy az uniós csatlakozás a legtöbb KKE-i országban növelte a gazdasági növekedést. *Campos és szerzőtársai* (2014) eredményei szerint az EU-csatlakozás legnagyobb növekedési hatása a balti államokban volt (évi 2-3 százalékpont), míg Szlovénia, Magyarország és Csehország esetében a gazdasági növekedés 1 százalékponttal emelkedett.

1. táblázat. A relatív jövedelem és fogyasztás alakulása Kelet-Közép-Európa országaiban az EU15-országokhoz viszonyítva, 1993–2018 (százalék, EU15=100)

Ország	Egy főre jutó GDP a teljes népességben (PPS: EU15=100)				Egy főre jutó rendelkezésre álló bruttó nemzeti jövedelem a teljes népességben (PPS: EU15=100)				Tényleges egyéni fogyasztás (PPS: EU15=100)			
	1993	2000	2008	2018	1993	2000	2008	2018	1995	2000	2008	2018
Bulgária	36	24	38	48	37	25	38	49	36	27	41	52
Csehország	63	62	76	85	63	61	71	80	58	57	65	77
Észtország	30	36	62	77	32	35	60	76	32	36	58	69
Lettország	26	31	53	65	27	32	54	65	31	33	53	65
Litvánia	31	32	57	75	33	33	57	75	33	38	65	83
Lengyelország	34	41	50	66	34	41	50	64	38	45	55	71
Magyarország	43	45	56	66	44	43	53	64	47	47	55	60
Románia	24	22	46	60	25	23	47	60	28	25	48	66
Szlovákia	39	43	64	72	39	44	63	70	39	44	62	68
Szlovénia	62	68	81	81	62	69	79	80	66	67	73	74

Megjegyzés: a táblázat vásárlóerő-paritáson hasonlítja össze a GDP, nemzeti jövedelem és a fogyasztási értékeket.

Forrás: GDP, GNDI értékei az AMECO-adatbázisból, (HVGDP, HVGTPR táblázat) (megtekintve: 2020. márc. 30.). Bulgáriánál az első GNDI-adatpont 1995-ös.

https://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user/serie/SelectSerie.cfm

AIC-értékek az Eurostat adatbázisából (prc_ppp_ind táblázat) (megtekintve: 2020. márc. 30.).

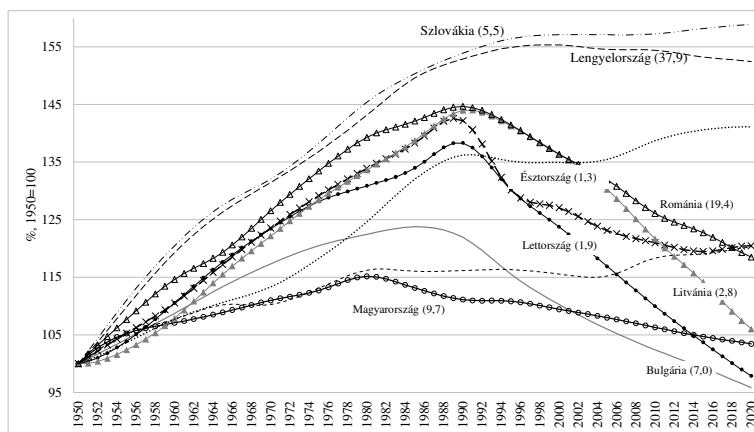
<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

A gazdasági növekedés forrásai tekintetében a közgazdasági tanulmányok kiemelik a termelékenység növekedésének és a tőke-ellátottság növekedésének a fontosságát. Bár abban tapasztalható eltérés, hogy ezek közül a tényezők közül melyiket látják fontosabbnak, a kutatók egyetértenek abban, hogy a munkaerő létszámának alakulása inkább fékezte a gazdasági növekedést.

2.2. Népeségcsökkenés a kelet-közép-európai országokban

Ahogy az a 2. ábrán látható, a térség országaiban 1990 után a népességnövekedés üteme mindenütt megtört, helyenként pedig jelentősen csökkent. A rendszerváltás után Szlovákia népessége folyamatosan nőtt, Csehorszáé és Szlovéniáé némi visszaesés után emelkedett, Lengyelorszáé pedig előbb stagnált, majd csökkenésnek indult. Magyarországon a népességcsökkenés folyamata már az 1980-as években elkezdődött; Bulgária, Románia és a három balti állam esetében pedig a rendszerváltás után kezdődött elegy, még a magyar ütemet is meghaladó népességcsökkenés. A népesség számának csökkenése általában két tényezőre vezethető vissza. Egyfelől a legtöbb országban magas halandóság mellett visszaesett a termékenység, másfelől viszont az elvándorlás mértéke is megnövekedett majdnem minden szóban forgó országban. Az esetek többségében a kivándorlás a KKE-i térségen kívüli célországokba történt (úgy mint az EU15-országok, más európai és Európán kívüli országok, főleg az Egyesült Államok). Figyelemre méltó kivétel az 1990-es évek első felében Romániából Magyarországra áttelepülő magyar nemzetiségiek esete, (akik ebben az időszakban lassították a magyarországi népességcsökkenést).

2. ábra. A népesség alakulása Kelet-Közép-Európa országaiban, 1950–2020 (százalék, 1950=100)

Megjegyzés: Az országok neve mögött zárójelben a 2019-es népességszámot tüntettük fel, millió főben.

Forrás: saját számítások az *United Nations* (2019) adatai alapján (megtekintés: 2020. aug.). <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>

Atoyán és szerzőtársai (2016) az 1990-es évek népességéhez viszonyítva évi 0,5–1 százalékosra becsülik az elvándorlás mértékét a KKE-i országokban, ami 2004 és 2007 között az uniós csatlakozás után több hullámban felgyorsult. Számításaik szerint összeségében 8 százalékos lehetett az elvándorlás a térség országaiban a 1990-es évek népességéhez viszonyítva. Ez jelentősen lassította a népességnövekedést vagy tovább súlyosbította a már demográfiai okok miatt amúgy is beindult népességcsökkenést. Mivel a kivándorlók jellemzően (átlagosan) fiatalabbak és iskolázottabbak a kibocsátó ország népességénél, ezért a kivándorlás tovább mélyíti a magasan képzett munkaerő hiányát, ami a szellemi tőke elszívását (*brain drain*) eredményezi, s ezzel csökkenti Kelet-Közép-Európa gazdaságainak növekedési lehetőségeit. *Atoyán és szerzőtársai* (2016) szerint jelentős termelékenységvesztést és versenyképességi hátrányt is okozhatott a kibocsátó országokban a kivándorlás.

Egy frissebb, az Unión belüli munkaerő-mobilitást vizsgáló felmérés szerint (*Fries-Tersch és szerzőtársai*, 2018), újabban néhány KKE-i donor országban ezzel ellentétes irányú folyamatok is megfigyelhetők. Míg Romániában 2012 óta folyamatosan nő, addig Lengyelországban csökken az elvándorlás mértéke. A 2009-es szinthez viszonyítva nagymértékben nőtt az elvándorlás Magyarországon, Szlovéniában és Észtországban. Elsődleges célországnak tekinthető Németország és Nagy-Britannia, illetve néhány ország esetében Olaszország (pl.: Románia).

3. Jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása a kelet-közép-európai országokban

A kelet-közép-európai térség országainak a rendszerváltás óta az Unió magországhoz viszonyított felzárkózása mellett ugyanakkor egyértelmű, hogy az egyes országokon belül nem mindenki részesült azonos mértékben a gazdasági növekedés eredményeiből. A következő bekezdésekben országonként vizsgáljuk a jövedelmi egyenlőtlenség és a szegénység mértékének alakulását, valamint főbb mozgatórugóit. A jövedelmi egyenlőtlenség méréséhez az 1980 és 2010 közötti időszakra a *GINI Project* vizsgálat adatait használtuk. (a vizsgálatról bővebben lásd *Salverda és szerzőtársai* (2014), *Nolan és szerzőtársai* (2014), az adatbázisról bővebben lásd *Tóth* (2014)), amelynek keretében minden itt vizsgált országról részletes esettanulmány készült (*Nolan és szerzőtársai*, 2014). A 2006 és 2018 közötti évek fejleményeit az Eurostat adatbázisa alapján követjük nyomon.

Elemzésünkben az egyenlőtlenségkutatók körében általánosan elfogadott módszertant alkalmazzuk (lásd *Canberra Group*, 2011) és a háztartás méret-

ével és összetételével súlyozott (ekvivalens) rendelkezésre álló háztartási jövedelem alapján számítjuk ki az egyenlőtlenség mérésére alkalmas Gini-együtthatót. E mutató használata összhangban áll az Unió jövedelmi egyenlőtlenségeket és szegénységet mérő általános gyakorlatával is. A háztartások jövedelmi helyzetének jellemzésére a háztartások összes jövedelmét ún. ekvivalencia-skála segítségével igazítottuk ki, amely kifejezi a háztartási fogyasztásból adódó méretgazdaságosságot és (esetenként) a háztartások eltérő szükségleteit. Ilyen hosszú távú elemzéshez nincs speciálisan kialakított ekvivalencia-skála. A GINI Projectben az egyes országok vagy a nemzeti gyakorlatban leggyakrabban használt skálákat (a háztartásban élő személyek számának négyzetgyöke vagy a módosított OECD-skála), vagy az adott országban használt nemzeti ekvivalencia-skálát alkalmazták. Egy szigorúan egységes skálához minden országból mikroszintű adatra lett volna szükség, de ez nem állt rendelkezésünkre. Az Eurostat-adatok összeállításánál egységesen az OECD(II)-es skálát használták.

3.1. A jövedelmi egyenlőtlenségek alakulása

A kelet-közép-európai országok egyenlőtlenségének alakulásáról a 2. táblázat ad átfogó képet, ahol négy különböző időszakhoz tartozó (1980–1984, 1996–2000, 2006–2010 és 2014–2018) egyenlőtlenségi szint alapján csoportosítottuk az országokat. A mérési hibák és a ciklikusság kiszűrése érdekében az egyes időszakokon belül a Gini-együttható értékei átlagolásra kerültek.

A rendszerváltás előtt a térség mindegyik országa, ahol a rendszerváltás előtti adat szerepel (a 2. táblázat 1980–1984 időszakra vonatkozó oszlopa), 0,25-nél kisebb Gini-értékkel a legalacsonyabb egyenlőtlenségi csoportba volt sorolható. Noha a szocializmus időszakára vonatkozó jövedelemelosztási statisztikák megbízhatóságát olykor megkérdőjelezzük, a rendelkezésre álló adatok alapján egységesen alacsony egyenlőtlenségi csoportba tartoznak ezek az országok. Ezek a következtetések megegyeznek *Atkinson–Micklewright* (1992) híres egyenlőtlenségi adatgyűjtésének eredményeivel.

Míg a kelet-közép-európai országok együttese az 1980-as évek során meglehetősen homogén volt, legalábbis ami az egyenlőtlenségek mértékét illeti, az 1990-es évek első felében lejátszódó jelentős politikai és gazdasági változások nagymértékű eltérésekhez vezettek. Ennek eredményeként egy látszólag egységes, relatíve alacsony jövedelmi egyenlőtlenséggel jellemezhető országcsoportból egy sokkal heterogénebb csoporttá alakult, ahol a Gini-értékek már 0,23 és 0,37 között szóródtak. Vagyis mire ezek az országok a

2000-es években csatlakoztak az EU-hoz, egyenlőtlenségi rendszereik már jelentősen különböztek egymástól (lásd pl.: *Tóth–Medgyesi*, 2011).

2. táblázat. Az egyenlőtlenség átlagos mértéke (a Gini-együttható értéke) Kelet-Közép-Európa országaiban, a 1980 és 2018 közötti négy időszakban

Gini-együtthatók átlagos értéke	1980–1984	1996–2000	2006–2010	2014–2018
0,350 felett	–	Észtország, Románia	Lettország, Litvánia, Románia	Bulgária, Litvánia, Lettország, Románia
0,301 és 0,350 között	–	Magyarország, Lettország, Litvánia, Románia	Bulgária, Észtország, Lengyelország	Észtország
0,251 és 0,300 között	–	Lengyelország	Magyarország	Magyarország, Lengyelország
0,250 alatt	Bulgária, Csehország, Észtország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Szlovákia	Csehország, Szlovákia, Szlovénia	Csehország, Szlovákia, Szlovénia	Csehország, Szlovákia, Szlovénia
Nincs adat	Románia, Szlovénia	–	–	–

Forrás: a 1980–2010 közötti adatok a GINI Project adatbázisából származnak, a 2006–2018 közötti adatokat az Eurostat adatbázisából nyertük ki. A 2006–2010 közötti időszakra az országok GINI-együttható szerinti besorolása megegyezik a két adatbázis alapján.

A rendszerváltást követő években hat ország esetében (a balti államok, másrészt Bulgária, Románia és Magyarország) jelentősen (több mint 10 Gini-ponttal) növekedtek az egyenlőtlenségek, míg a másik csoportban, amibe Csehország, Szlovákia, Lengyelország, Szlovénia sorolható, a növekedés mértéke jóval kisebb volt. A Kelet-Közép-Európában ebben az időszakban végbement és általános trendnek mondható egyenlőtlenség-növekedést különböző adatok és eltérő mutatók felhasználásával más tanulmányok is megerősítették. Például *Blanchet és szerzőtársai* (2019) a *World Inequality Database* adatai alapján bizonyították, hogy 1985 és 2015 között ebben a térségben nőtt legnagyobb ütemben Európában a társadalom felső 10 százalékának

a teljes jövedelemből vett részesedése, azaz a leggazdagabb rétegek egyre nagyobb részt mondhatnak magukénak az egyes országok összjövedelméből.

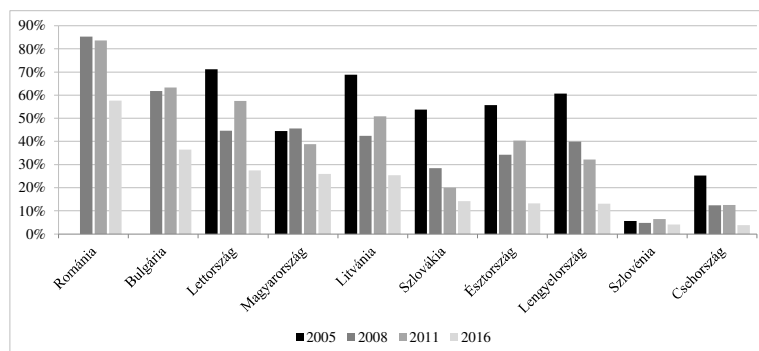
3.2. A jövedelmi szegénység szintjei 25 évvel a rendszerváltás után

Relatív jövedelmi szegénységi mutatók alkalmazásakor az alacsony jövedelmű egyéneket az adott ország lakosságához viszonyítva határozzuk meg. Ha szegénységi küszöbértékként az ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékát vesszük, akkor az egyenlőtlenségi eredményekhez igen hasonló képet kapunk; vagyis a többi EU-tagállamhoz képest a balti államok, Bulgária és Románia esetében viszonylag magas a jövedelmi szegénységi ráta, legalább 22 százalék. A relatív jövedelmi szegénység Lengyelországban megközelíti az EU28 átlagát (2016-ban 17,3 százalék), míg más KKE-i országban ez az érték ennél alacsonyabb. Azokban az országokban, ahol nagyobb a relatív jövedelmi szegénység aránya, általában a szegénység is mélyebb, tehát a szegények átlagosan távolabb vannak a szegénységi küszöbtől (lásd *Lelkes-Gasior*, 2018). Kivétel ez alól egyrészt Szlovákia, Bulgária és Románia, mivel körükben a szegénység mélységét jellemző relatív szegénységi rés nagyobb, mint amit a szegénységi ráta alapján várnánk, másrészt a balti államok, ahol ez a reláció pont fordított.

Egy ország gazdasági egyenlőtlenségének és relatív jövedelemszegénységének mutatói egyénekenként, háztartásonként és különféle társadalmi csoportonként mérve eltérnek. Országok közti összehasonlításban azonban a relatív gazdasági fejlődés és felzárkózás mérése árnyaltabb lehet, ha a különböző országokban azonos küszöbértéket használunk a szegénységi ráta meghatározásához. Ezt egy összeurópai szegénységi ráta bevezetésével tudjuk elérni (amihez feltételeznünk kell egy páneurópai jövedelemeloszlást is). Ezáltal egyszerre tudjuk illusztrálni az országokon belüli szegénységi ráták különbségeit és az országok közötti gazdasági fejlettségbeli különbségeket. (3. ábra) Szegénységi küszöbként ebben az esetben a fejlett EU15-országok medián jövedelmének 40 százalékát használtuk.

Az országokénti összehasonlításokból kitűnik, hogy amennyiben szegénységi küszöbnek az EU15-ök medián jövedelmének 40 százalékát vesszük, akkor a román népesség többsége és a bolgárok több mint egyharmada még 2016-ban is az alacsony jövedelmű kategóriába tartozna.

3. ábra. Az EU15-országok medián jövedelmének 40 százalékánál alacsonyabb jövedelemmel rendelkező lakosság aránya a közép-kelet-európai országokban 2005 és 2016 között (százalék)

Forrás: saját számítások az EU-SILC UDB (2006, 2009, 2012, 2017) alapján.

A 3. ábrán azt látjuk, hogy az uniós csatlakozást követő évtizedben minden országban csökkent a szegénységi ráta, ami a kelet-közép-európai országok felzárkózását mutatja (hasonló eredményeket lásd: *Goedemé–Collado*, 2016). A 2005 és 2016 közötti időszakban leginkább Lengyelország esetében csökkent a szegénységi ráta. Egyedül a balti államokban nőtt a szegénység, a 2008-as gazdasági válság éveiben, de ez is átmenetinek bizonyult 2011 után a szegénységi ráta jelentős csökkenésének fényében. Néhány kelet-közép-európai országban (kiváltképp Lengyelországban és Szlovákiában) még a gazdasági válság során is csökkent az így mért szegénység.

E trendekhez hasonlóan a térségbeli országok felzárkózását mutatják a nem jövedelem alapú szegénységi indikátorok is, például az Eurostat által készített súlyos anyagi deprivációs arányszám alakulása is (*Calvert–Nolan*, 2012).

3.3. Az egyenlőtlenségek alakulásának különbségei a kelet-közép-európai országok között

Kelet-Közép-Európában a rendszerváltást követő években a foglalkoztatottság csökkenése, a béregyenlőtlenségek növekedése, az iskolázottság bérhozámanak emelkedése és az ingatlanból származó jövedelem szerepének növekedése mind befolyásolták az egyenlőtlenségek átalakulását. A hasonlóságok mellett azonban a szakpolitikák karaktere (pl.: a reformok gyorsasága, a

jóléti állam kialakítása) és azok eredményei is országonkénti eltéréseket mutatnak.

A balti államok közül Észtországban és Litvániában volt a legnagyobb az egyenlőtlenség mértékének növekedése. Észtországban 1990 és 1992 között, két év alatt 13 ponttal, Litvániában 1990 és 1993 között majdnem 10 ponttal emelkedett a Gini-index értéke. Ezek a számok első pillantásra hihetetlennek tűnnek, de a háttértényezők ismerete segít a szélsőséges változások megértésében. Ezen országok történeti egyedisége (alapvető különbsége) a piacgazdaságra való áttérés ütemében keresendő. *Masso és szerzőtársai* (2014) kiemelik, hogy Észtországban rendkívül gyorsan zajlott le az átmenet, amit az egyenlőtlenségek jelentős – a balti államok közül legnagyobb – mértékű növekedése követett. A privatizáció és a liberalizációs folyamatok sebességkülönbsége tükröződik a munkaerő-piaci jellemzők alakulásában is. A legnagyobb munkanélküliségi sokkhatás Lettországot érte, mivel a szovjet korszakban itt volt a legnagyobb a nehézipar aránya, és a piacgazdaságra való áttéréskor tömeges elbocsátások történtek a szektorban. Végül, az átmenet előtti, kifejezetten mérsékelt iskolázottsági bértöbblet (a felsőfokú végzettségük bére csak az országos átlagbér 108 százalékára rúgott, míg a kevésbé iskolázottaké 97 százalék volt) a fizetések rendkívül gyors, iskolázottság szerinti differenciálódásának hatására jelentősen megnőtt. A három ország egyenlőtlenségi mintázata az országos tetőpontok elérése után is eltérően alakult. Míg Észtországban egyenletesen csökkent az egyenlőtlenség mértéke, addig Litvániában kisebb ütemben, de folyamatosan emelkedett. Lettország, szemben a másik két balti állammal, az 1990-es évek egyik legegyenlőbb európai országából 2010-re fokozatosan a legegyenlőtlenebbé vált (*Masso és szerzőtársai*, 2014).

A második, hasonló egyenlőtlenségi pályát bejárt rendszerváltó országok klaszterébe tartozik Csehország, Lengyelország, Szlovákia és Szlovénia. (Közülük Csehország és Szlovénia külön figyelmet érdemel, mivel az átmenet során sikerült elkerülniük a nagy egyenlőtlenségi sokkokat).¹¹ Szlovéniában nagyrészt a viszonylag hatékony adó- és szociálpolitikai intézkedések miatt maradt alacsonyan az egyenlőtlenség mértéke (*Filipovič–Ignjatović*, 2014). Csehországban az adó- és transzferpolitikának a szerepét érdemes kiemelni (*Kahanec és szerzőtársai*, 2014). A transzferek a nyugdíjrendszeren keresztül az időseket, míg az adózás révén a munkavállalási korú népességet segítették. A szlovák fejlődés szinte teljesen megegyezik a csehekével, bár esetükben úgy tűnik, hogy az adatokban bekövetkezett trendtörés miatt ma-

¹¹ 2004 és 2005 között Szlovénia esetében a trend megszakad, de nincs hatással a folyamatra (lásd *Filipovič–Ignjatović*, 2014, 595. o., 2. ábra).

gasabb szintre állt át az egyenlőtlenségek mértéke (*Kahanec és szerzőtársai, 2014*). Lengyelországban a gazdasági átmenet az egyenlőtlenségek növekedésével járt, de a Gini-együttható 5 százalékpontos emelkedése régiós mércével mérve még viszonylag mérsékeltnek mondható (*Letki és szerzőtársai, 2014*).

Bulgária és (kisebb mértékben) Románia esetében az egyenlőtlenség emelkedése két hullámban történt. Bulgáriában a GDP szintjének növekedése és csökkenése, a jövedelmek és a nyugdíjpolitika, valamint az elvándorlás bonyolult kölcsönhatása alakította a folyamatot, ahogy azt *Tsanov és szerzőtársai (2014)* ismertetik. Romániában az átláthatatlan privatizációs gyakorlat, az állam rabul ejtése, a korrupció és az árnyékgazdasághoz tartozó tevékenységek mellett az elvándorlás is hatott a jövedelmi különbségekre, miközben a társadalompolitika képtelen volt hatékonyan kezelni az egyenlőtlenség (mértékek) növekedését (*Precupetu–Precupetu, 2014*).

A magyar eset – részben azért, mert nálunk maga a rendszerváltás is másképpen zajlott le, némiképpen eltér a többi KKE-i országtól. Az átmenetet előkészítő gazdasági liberalizáció a többi országhoz képest itt korábban elkezdődött (*Tóth, 2008; Fábrián és szerzőtársai, 2014*), így kisebbnek tűnik a rendszerváltási sokk, bár az egyenlőtlenség mértéke Magyarországon is növekedett. Egyfelől a már korábban elkezdődött egyenlőtlenség-növekedést fokozta a szigorú csódtörvények miatt a munkahelyek tömeges megszűnése, illetve az alacsony képzettségűek számára elégtelennek bizonyuló munkahely-kínálat, továbbá a rosszul megtervezett aktív munkaerő-piaci politika képtelen volt megakadályozni az alacsony képzettségű tömegek marginalizálódását. Másfelől a passzív munkaerő-piaci politikák, a segélyezés és a korengedményes nyugdíjazás menekülőutat biztosítottak a munkaerőpiac alsóbb részéhez tartozóknak. Ezek együttes hatására rövid távon az egyenlőtlenség mértéke kisebb ütemben emelkedett, viszont hosszú távon (az inaktivitás nagyarányú finanszírozása miatt) is szuboptimális munkaerő-piaci egyensúly jött létre.

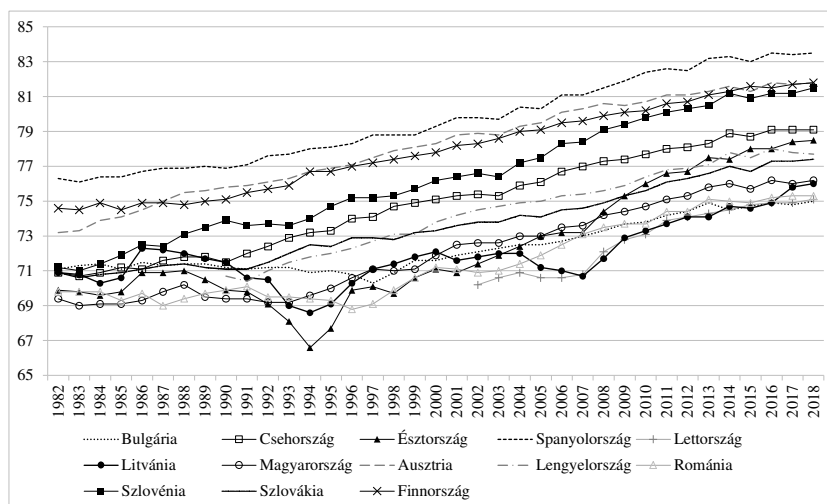
4. Jóléti felzárkózás

A korábbi részekben a kelet-közép-európai térség elmúlt 25 évének átlagjövedelem és jövedelemeloszlási tendenciáit tekintettük át. A következő részben a gazdasági fejlődés és felzárkózás mértékét két jóléti mutató alapján elemezzük. Először a várható élettartam, majd a szubjektív élettel való elégedettség változását vizsgáljuk a KKE-i országok körében.

4.1. A születéskor várható élettartam

A 4. ábra azt mutatja, hogy az átmenet miatti gazdasági hanyatlás megállította a rendszerváltó országokban a születéskor várható élettartam növekedését. A balti államokban a várható élettartam drámaian (5-7 évvel) lecsökkent 1987 és 1994 között, de ebben az időszakban Romániában, Bulgáriában, Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában is, volt átmeneti visszaesés. A kilencvenes évek közepétől a kelet-közép-európai országokban emelkedett a várható élettartam szintje, de az EU15 országaihoz való felzárkózás csak Szlovéniának sikerült (a 2010-es években). Más KKE-i ország esetében a várható élettartam emelkedése hasonló vagy alacsonyabb mértékű volt, mint az EU15-országoké, ami stabilizálta a két országcsoport közötti különbséget.

4. ábra. A születéskor várható élettartam alakulása a kelet-közép-európai térségben és néhány EU15-országban, 1982–2018 (életév)

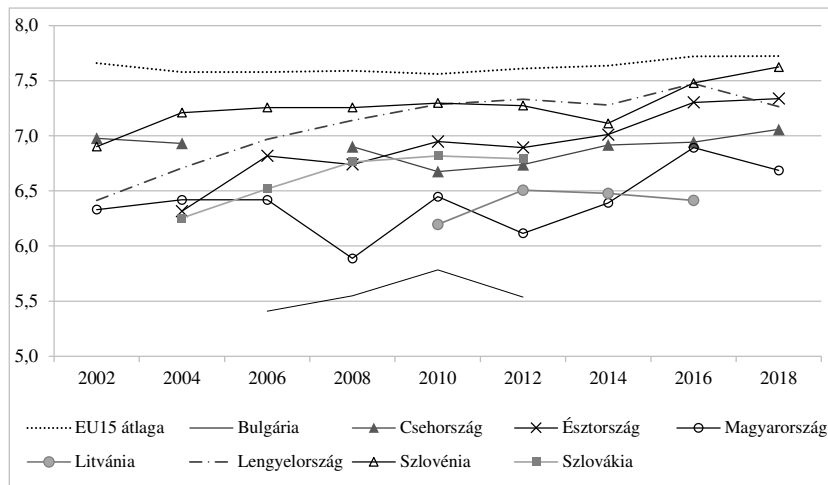
Forrás: Európai Bizottság, Eurostat-adatbázis, demo_mlexpec tábla (megtekintve: 2020. ápr. 2.) <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>

4.2. Az étellel való elégedettség

Az étellel való elégedettség mértéke drasztikusan visszaesett a piacgazdasági átmenet miatti gazdasági hanyatlás során a KKE-i országokban (Easterlin, 2009). Guriev és Zhuravskaya (2009) megállapítása szerint a fokozódó egyenlőtlenségekkel, a közszolgáltatások színvonalának romlásával, a növekvő bizonytalansággal és az emberi tőke elértéktelenedésével magyarázható a rendszerváltó országok állampolgárainak étellel való elégedettségének alacsonyabb szintje.

Újabb tanulmányok azonban a Kelet és Nyugat közötti csökkenő különbségről számolnak be az étellel való elégedettség tekintetében. Vecernik és Mysikova (2015) szerint az étellel való elégedettség szintjében felzárkózás történt, a korábbi tagállamok stagnálása és az új tagállamok javulása miatt (azonban a 2008-as gazdasági válság utáni időszak eltérő kutatási eredményei kissé ellentmondanak egymásnak). Hasonlóan Guriev és Melnikov (2017) egy újabb tanulmánya szintén igazolja a rendszerváltó országok boldogsági szintjének javulását, amely az 5. ábrán a vizsgált időszak második felére is látható.

5. ábra. Az átlagos boldogsági szint alakulása Kelet-Közép-Európa országában, 2002 és 2018 között (skálaértékek)

Megjegyzés: a számok a 0–10 skálán mért, nem korrigált, országos boldogság-átlag értékeit mutatják.
Forrás: saját számítások az European Social Survey adataiból.

5. Összegzés

Az 1990 óta eltelt időszak során komoly társadalmi változások zajlottak Kelet-Közép-Európa országaiban. A térség országai elhagyták a szocialista („tábor”) rendszert, és két lépésben bevezették a Nyugat politikai és gazdasági intézményeit, elsőnek a rendszerváltás éveiben, majd az EU-csatlakozás során. Ezek az országok két jelentős recessziót is átéltek ezen időszakban: először az átmenet korai éveiben (1990-es évek eleje), majd a 2008–2009-es gazdasági válság következtében. Mégis a recessziók ellenére a térség országainak sok tekintetben sikerült csökkenteniük hátrányaikat az EU15-országokkal szemben.

Ez a folyamat azonban korántsem volt feszültségmentes. Az egyenlőtlenségek mértéke az összes KKE-i országban nőtt az átmenet kezdeti éveiben. Míg egyes régiók (pl.: fővárosok), szektorok (pl.: a multinacionális cégek uralta szektorok) és társadalmi csoportok (fiatalok, iskolázottabbak) jól ki tudták aknázni a fejlődési folyamattal járó előnyöket, addig más csoportok leszakadtak. A 2008–2009-ben kitörő gazdasági válság tovább súlyosbította ezeket a feszültségeket, mivel megnövekedett a munkanélküliség mértéke és a megszorítások miatt csökkentek az állami transzferek. A válság által jobban sújtott társadalmi csoportok frusztrációját a populista pártok használták fel népszerűségük növelésére.

A kelet-közép-európai országok tapasztalatai ugyanakkor jelentősen eltérőek voltak ebben az időszakban. A jövedelmi felzárkózást illetően sikeresnek tekinthető balti államokban volt a legnagyobb a jövedelmi egyenlőtlenségek mértékének növekedése is. Ezzel szemben Szlovákiának vagy Lengyelországnak sikerült a jövedelmi egyenlőtlenségek túlzott mértékű emelkedése nélkül komoly GDP-növekedést elérnie a 2008–2009-es válság időszakában is. Csehország és Szlovénia, amelyek a rendszerváltási folyamat kezdetén a többiekénél viszonylag fejlettebbek voltak, lassabban zárkóztak fel az EU15-ök jövedelmi szintjéhez, miközben az egyenlőtlenség mértéke is csak mérsékelten emelkedett a vizsgált időszakban. Összességében tehát megállapítható, hogy a nagy társadalmi átalakulások (mint például a KKE-i országok társadalmi-gazdasági átalakulása) egyenlőtlenségeket fokozó vagy gyengítő hatása erősen függ az országspecifikus tényezőktől.

Bár úgy tűnhet, hogy a 2008–2009-es gazdasági válság után a kelet-közép-európai országok visszatértek a felzárkózás útjára, mégis komoly problémákkal néznek szembe, amelyek hátráltathatják a jövőbeli növekedést. Az elvándorlás és az alacsony termékenység miatt egyre csökken az aktív korú népesség száma, míg az eltartott népesség aránya valószínűleg a jövőben tovább növekszik majd.

A fejlődés fenntartásának egyik lehetséges módja a növekedés nyitottabbá, inkluzívabbá tétele. A beruházásoknak és a termelékenység növekedésének az ország kevésbé fejlett térségeit és gazdasági ágazatait is el kellene érniük (pl.: közép- és kisvállalkozások). Valamint fokozni kell az emberitőke-beruházást, különösen azokban a társadalmi csoportokban (pl.: az alacsony iskolázottságúak családjai), amelyek nehezen kapcsolódnak a munkaerőpiac-hoz. Az uniós forrásokat emberitőke-beruházásra és hosszú távon hasznos termelő infrastruktúrák kiépítésére érdemes felhasználni, valamint komoly erőfeszítéseket kellene tenni a járadékvadászat és a korrupció visszaszorítása, megakadályozása érdekében.

Utóirat: ez a tanulmány zömmel a Covid-19-járvány kitörése előtt készült, és a kézirat zárásakor még semmilyen összehasonlító adat nem áll rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy a kelet-közép-európai országokban, illetve körükben milyen törésvonalakat erősítenek fel a járvány egészségügyi kezelésének érdekében elszenvedett gazdasági visszaesés hullámai, és hogy mindezeket miképpen erősítették vagy gyengítették az egyes országokban alkalmazott gazdaságpolitikák. Nagyon jó téma lesz mindez a következő, 2022. évi *Társadalmi Riport* számára.

IRODALOM

- Andersen, T. B.–Barslund, M.–Vanhuysse, P. (2019): Join to Prosper? An Empirical Analysis of EU Membership and Economic Growth. *Kyklos*, No. 72. 211–238. o. <https://doi.org/10.1111/kykl.12200>.
- Atkinson, A. B.–Micklewright, J. (1992): *Economic Transformation in Eastern Europe and the Distribution of Income*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Atoyan, R.–Christiansen, L.–Dizioli, A.–Ebeke, Ch.–Ilahi, N.–Ilyina, A.–Mehrez, G.–Qu, H.–F. Raei,–Rhee, A.–Zakharova, D. (2016): Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe. IMF Staff Discussion Note. July 2016, SDN/16/07.
- Berend T. Iván (2003): *Kisiklott történelem Közép- és Kelet-Európa a hosszú 19. században*. História Könyvtár Monográfiák, 19. sz. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.
- Bibó István (1946): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Megjelent: Huszár Tibor (szerk.): *Bibó István: Válogatott tanulmányok*. 2. kötet. Magvető Kiadó, Budapest. 185–267. o.
- Blanchet, T.–Chancel, L.–Gethin, A. (2019): How Unequal Is Europe? Evidence from Distributional National Accounts, 1980–2017 WID.world Working Paper 2019/6.
- Bohle, D.–Greskovits Béla (2012): *Capitalist Diversity on Europe's Periphery* Cornell University Press, Ithaca, NY.
- Böwer, U.–Turrini, A. (2010): EU Accession: A Road to Fast-Track Convergence? *Comparative Economic Studies*, Vol. 52. No. 2. 181–205. o.
- Calvert, E.–Nolan, B. (2012): *Material Deprivation in Europe*. AIAS, GINI Discussion Paper 68.
- Campos, N. F.–Coricelli, F.–Moretti, L. (2014): *Economic Growth and Political Integration: Estimating the Benefits from Membership in the European Union Using the Synthetic Counterfactuals Method*, IZA DP. No. 8162.

- Canberra Group (2011): Canberra Group Handbook on Household Income Statistics Second Edition. UN Economic Commission for Europe, Geneva.
https://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/groups/cgh/Canbera_Handbook_2011_WEB.pdf
- Cerami, A.–Vanhuysse, P. (szerk. 2009): Post-Communist Welfare Pathways. Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe. Palgrave Macmillan.
- Darvas Zsolt (2015): The Convergence Dream 25 Years on. Bruegel Institute.
<https://www.bruegel.org/2015/01/the-convergence-dream-25-years-on/>
- Easterlin, R. A. (2009): Lost in Transition: Life Satisfaction on the Road to Capitalism. *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 71. No. 2. 130–145. o.
- European Commission (2017): Labour Market and Wage Developments in Europe. Annual Review 2016. European Commission, DG ECFIN.
- Fábián Zoltán–Gábor András–Kopasz Mariann–Medgyesi Márton–Szivós Péter–Tóth István György (2014): Hungary: A Country Caught in its Own Trap. Megjelent: Nolan, B.–Salverda, W.–Checchi, D.–Marx, I.–McKnight, A.–Tóth, István György–Van de Werfhorst, H. (szerk.): *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries. Thirty Countries' Experiences*. Oxford University Press, Oxford.
- Filipović Hrast, M.–Ignjatović, M. (2014): Slovenia: An equal society despite the transition. Megjelent: Nolan, B.–Salverda, W.–Checchi, D.–Marx, I.–McKnight, A.–Tóth István György–Van de Werfhorst, H. (szerk.): *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries. Thirty Countries' Experiences*. Oxford University Press, Oxford. 593–615. o.
- Fries-Tersch, E.–Tugran, T.–Rossi, L.–Bradley H. (2018): 2017 Annual Report on Intra-EU Labour Mobility. Final Report January 2018. European Commission DG EMPL Directorate D – Labour Mobility.
- Goedemé, T.–Collado, D. (2016): The EU Convergence Machine at Work. To the Benefit of the EU's Poorest Citizens? *JCMS: Journal of Common Market Studies*, Vol. 54. No. 5. 1142–1158. o.
- Guriev, S.–Zhuravskaya, E. (2009): (Un)Happiness in Transition. *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 23. No. 2. 143–168. o.
- Guriev, S.–Melnikov, N. (2017): Happiness Convergence in Transition Countries. EBRD Working Paper No. 204. <http://www.ebrd.com/documents/oce/happiness-convergence-in-transition-countries.pdf>
- Kočenda, E.–Kutan, A. M.–Yigit, T.M. (2006): Pilgrims to the Eurozone: How far, how fast? *Economic Systems*, Vol. 30. No. 4. 311–327. o.
- Kahanec, M.–Guzi, M.–Martišková, M.–Siebertová, Z. (2014): Slovakia and the Czech Republic: Inequalities and convergences after the Velvet Divorce. Megjelent: Nolan, B.–Salverda, W.–Checchi, D.–Marx, I.–McKnight, A.–Tóth, I. Gy.–Van de Werfhorst, H. (szerk.): *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries. Thirty Countries' Experiences*. Oxford University Press, Oxford. 569–592. o.
- Kolosi Tamás–Szivós Péter (2018): Európa messze van? Megjelent: Kolosi Tamás–Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Ríport 2018*. Társadalmi Ríport, Budapest. 15–24. o.
- Kornai János (1995): Eliminating the Shortage Economy. A General Analysis and Examination of the Developments in Hungary, *Economics of Transition*, Vol. 3. No.1. 13–37. o. / Vol. 3. No. 2. 149–168. o.
- Kornai János (2006): The Great Transformation of Central Eastern Europe. Success and Disappointment. *Economics of Transition*, Vol. 14. No. 2. 207–244. o.
- Kornai János (2015): Hungary's U-turn. *Capitalism and Society*, Vol. 10. No. 1. 1–24. o.
- Lelkes Orsolya–Gasior, K. (2018): Income Poverty in the EU: What Do We Actually Measure? Empirical Evidence on Choices, Underlying Assumptions and Implications (Based on EU-SILC 2005–2014). Megjelent: Carmo R.–Rio C.–Medgyesi Márton (szerk.): *Reducing Inequalities*. Palgrave Macmillan, Chambridge.

- Letki, N.–Brzeziński, M.–Jancewicz, B. (2014): The Rise of Inequalities in Poland and their Impacts: When Politicians Don't Care But Citizens Do. Megjelent: Nolan, B.–Salverda, W.–Checchi, D.–Marx, I.–McKnight, A.–Tóth István György–Van de Werfhorst, H. (szerk.): Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries. Thirty Countries' Experiences. Oxford University Press, Oxford. 488–513. o.
- Maddison, A. (2006): The World Economy. OECD Development Centre Studies, Paris.
- Marangos, J. (2005): A Political Economy Approach to the Neoclassical Gradualist Model of Transition. *Journal of Economic Surveys*, Vol. 19. No. 2. 263–293. o.
- Masso, J.–Espenberg, K.–Masso, A.–Mierina, I.–Philips, K. (2014): Between Economic Growth and Social Justice: Different Inequality Dynamics in the Baltic States. Megjelent: Nolan, B.–Salverda, W.–Checchi, D.–Marx, I.–McKnight, A.–Tóth, István György–Van de Werfhorst, H. (szerk.): Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries. Thirty Countries' Experiences. Oxford University Press, Oxford. 96–125. o.
- Medgyesi Márton (1997): A kereseti egyenlőtlenségekkel kapcsolatos attitűdök alakulása a rendszerváltás kapcsán. *Szociológiai Szemle*, Vol. 7. No. 4. 87–107. o.
- Medgyesi, Márton (2008): Income Distribution in European Countries: First Reflections on the Basis of EU-SILC 2005. Megjelent: Tóth, István György (szerk.): Tárki European Social Report 2008. Tárki, Budapest. 89–106. o.
- Medgyesi M. (2014): Components of Income Inequality and Its Change in EU countries, 2004–2010. *IMPROVE Discussion Paper*, No. 14/01. Antwerp.
- Medgyesi Márton–Tóth István György (megjelenőben): Income, Wealth, Employment and Beyond: Central- and Eastern Europe. Megjelent: Fischer, G.–Strauss, R. (szerk.): Income, Wealth, Consumption, Wellbeing and Inequality Developments – The Volume on Europe, Oxford University Press, Chapter 3.
- Myant M. R.–J. Drahoukupil (2011): Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia. Hoboken, NJ Wiley.
- Mysíková, M.–J. Večerník (é.n.): Returns to Tertiary Education in Western and Eastern Europe. Manuscript.
- Nolan, B.–Salverda, W.–Checchi, D.–Marx, I.–McKnight, A.–Tóth, István György–Van de Werfhorst, H. (szerk.): Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries. Thirty Countries' Experiences. Oxford University Press, Oxford.
- Oblath Gábor (2014): Felzárkóztak az árak és lemaradtak a bérek? – Tévhitek, tények és közgazdasági összefüggések. *Statistikai Szemle*, 92. évf. 8–9. sz. 745–765. o.
- Precupetu I.–Precupetu, M. (2014): Romania: High Rising Inequality Over Two Decades of Post-Communist Transformation. Megjelent: Nolan, B.–Salverda, W.–Checchi, D.–Marx, I.–McKnight, A.–Tóth, István György–Van de Werfhorst, H. (szerk.): Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries. Thirty Countries' Experiences. Oxford University Press, Oxford. 541–568. o.
- Próchniak, M.–Witkowski, B. (2013): Real β -Convergence of Transition Countries Robust Approach. *Eastern European Economics*, Vol. 51. No. 3. 6–26. o.
- Salverda, W.–Nolan, B.–Checchi, D.–Marx, I.–McKnight, A.–Tóth, István György–Van de Werfhorst, H. (2014): Changing Inequalities in Rich Countries. Analytical and Comparative Perspectives. Oxford University Press. Oxford.
- Szűcs Jenő (1981): Vázlat Európa három történelmi régiójáról. *Történelmi Szemle*, 1981/3. sz. 313–357. o.
- Tóth István György (2008): The Reach of Transition in Hungary: Assessing the Effects of Economic Transition on Income Distribution, 1987–2001. Megjelent: Squire, L.–Fanelli, J. M. (szerk.): Economic Reform in Developing Countries: Reach, Range and Reason. Edward Elgar Publishing, GDN Series.
- Tóth István György (2014): Revisiting Grand Narratives of Growing Income Inequalities: Lessons from 30 Country Studies. Megjelent: Nolan, B.–Salverda, W.–Checchi, D.–Marx, I.–

- McKnight, A.–Tóth, I. Gy.–van de Werfhorst, H. (szerk.): *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries. Thirty Countries' Experiences*. Oxford University Press, Oxford. 11–47. o.
- Tóth István György–Medgyesi Márton (2011): *Income Distribution in New (and Old) EU Member States*. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, Vol. 2. No. 1. 3–33. o.
- Tölgyesi Péter (2016): *Zsákutcából zsákutcába. Az ismétlődően megrekedő Magyar polgárosodás ellentmondásai*. Megjelent: Morcsányi Géza–Tóth István György (szerk.): *A Magyar polgár*. Magvető – Tárki, Budapest. 17–37. o.
- Tsanov, V.–Ivanova, P.–Panteleeva, S.–Bogdanov, B. (2014): *Bulgaria: Rising Inequality in the Period of Transition and Restrictive Incomes Policy*. Megjelent: Nolan, B.–Salverda, W.–Checchi, D.–Marx, I.–McKnight, A.–Tóth, I. Gy.–van de Werfhorst, H. (szerk.): *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries. Thirty Countries' Experiences*. Oxford University Press, Oxford. 152–171. o.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019): *World Population Prospects: The 2019 Revision, DVD Edition*. <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/>
- Vecernik, J.–Mysikova, M. (2015): *GDP and Life Satisfaction in European Countries – Focus on Transition*. *Post-Communist Economies*, Vol. 2. No. 2. 170–187. o.
- World Bank (2000): *Making Transition Work for Everyone. Poverty and Income Inequality in Europe and Central Asia*. The World Bank, Washington D.C.